

III

ŽIVOT TEORIJE

Todor Kuljić

ETNOMORALIZAM NACIJA I MORAL: PRESEK JEDNOG AMBIVALENTNOG ODNOSA

SAŽETAK

Prilog je pokušaj problematizovanja etnonacionalističke komponente savremenog hegemonog ideološkog morala. Etnomoralizam je osobeno delatna vrsta moralnog preuznošenja vlastite nacije kao moralno nadmoćne. To je neizostavni okvir političkih borbenih pojmova koji regulišu sukob dobrih i zlih nacija. Mešavina je straha ksenofobičnih i straha od ksenofobičnih. Slepí patriotizam, kao vrh etnomoralizma, pravda se martirološki: nadmoć ljudskosti moje nacije ističe iz njene beskonkurentske žrtve. Samoviktimizacija je provereno oružje u borbi oko moralne nadmoći. Moralizovana samoviktimizacija raščlanjena je pojmovima krivica, odgovornost i sramota. Cilj je vlastitim podvajanjem dobra od zla kolektivno stigmatizovati drugu naciju, postideti je i trajno obeležiti kao grupu koju povezuje nacionalni zločin. Stvara se lanac uzajamnih odbrambenih agresija. Etnomoralizam je takode i vredna roba na tržištu, vrsta moralizacije koja se uprkos banalnosti dobro prodaje.

Nasuprot etnomoralizmu, pokazani su samorefleksivni realizam i etika nacionalne odgovornosti. Intrinzična banalnost etnomoralizma je u tome što se moralizuje pripadnost grupi koja je sasvim nezasluženo stečena rođenjem. Reč je o neodgovornoj upotrebi nezaslužениh vrlina. Kritika etnomoralizma upućena je na kritiku upotrebe nezaslužеноg u samovidenju. Pojedinaac nije moralno odgovoran za zločine sunarodnika jednako kao ni za njegove uspehe. Podvučena je razlika između morala, moralizma i metamoralizma. Moralno su nadmoćniji oni koji su sposobni za suočavanje sa tamnom prošlošću vlastite grupe. Za građanski rat 1990-ih svi su krivi. Krivicu treba diferencirati i individualizovati. U savremenom građanskom ratu sećanja pokazana je konfliktna destruktivna priroda etnomoralizma. Njegov izvor je politička moć koja proizvodi i nadzire etnomoralizme. Ovaj prilog je predlog za snalaženje u hroničnom sukobu etnomoralizma u regionu, ali i u širim složenim pojmovnoteorijskim etnomoralnim pitanjima.

KLJUČNE REČI

moralizam,
etnomoralizam,
samorefleksivni
realizam, krivica,
odgovornost, sramota

Uvod

U konfliktnim vremenima mnogi traže oslonce za sigurnošću ne samo u mišljenju. Oslanjaju se na moralne procene grupa i na moralizme koji su često pogrešni kriteriji redukcije složenosti. Osim toga, u postmoderni nema čvršćih kriterija objektivnosti, pa pojedinac kao reakciju razvija snažniji moralni kompas da bi se snašao u mnoštvu. Raste značaj moralnih kriterija i pluralizam normativnih pretenzija. Moralizmi imaju vlastitu političku ekonomiju. Moralna apsolutizacija vrednosti je oruđe moći. Savremeni etnomoralizam jača nacionalnu koheziju ističući da smo hrabriji, pravdoljubiviji i slobodoljubiviji od Drugih, što nužno podstiče verovanje da imamo i veća prava (Kecmanović 2014 II: 140). Podelu na dobre i loše momke prati melodramska, žrtvena i herojska moralizacija: „Naše žrtve i heroji su viši“. Ranije moralne podele bile su još isključivije. Razne istorijske, manje ili više institucionalizovane nadmenosti, samopravednosti i samoveličanja, imali su još brutalniju praktičnu ulogu: čist i nečist (staleški), čista – zatrovana krv (rasna), otmen – prost, plemenit – plebejski, bogat – bedan. Etička superiornost nalazi se u jezgru svakog ideološkog moralizma. Moralizmi se menjaju, ali neki i dugo opstaju. U savremenim teokratijama fatve su još uvek službeni moralizmi koji žigošu opasne jeresi pred svevidećim bogom.

U regionu su moralizatori razni ratnici za nacionalnu pravdu, arbitri pravednosti ogrezli u moralnoj nadmoći i kalkulantski moralistički preduzetnici koji, osim što jačaju moralno dostojanstvo grupe, koriste to dostojanstvo i na tržištu. Moralni ratnici, razni uzbunjivači i moralni preduzetnici koriste moralnu paniku, prolazno emotivno reagovanje javnosti (Pilgrim 2022: 83–85), alarmirajući ugroženost duštvenih vrednosti. Na moralnim barikadama su političari, popovi, novinari, ali i istoričari koji, podsećajući na prošlo, upozoravaju na potencijalne buduće nacionalne žrtve. Žive od moralisanja najčešće budeći strahove. Političari insceniraju etnomoralističke panike o jubilejima, a jezik im osvetnički. Kada optužuju za moralnu manjkavost ili preziru i dehumanizuju izdajnike ove panike osiguravaju moralno slepilo za razna druga ugnjetavanja. U moralnim panikama se razna nezadovoljstva najlakše moralistički skreću u poželjnom pravcu.

Ovaj prilog je predlog za snalaženje u hroničnoj moralnoj panici regiona, ali i u širim složenim pojmovnoteorijskim etnomoralnim pitanjima. Reč je o pokušaju problematizovanja etnonacionalističke komponente savremenog hegemonog ideološkog morala i o analizi delatnog potencijala etnomoralizma. Prenaglašena nacionalna savest i razgraničenja ekskluzivnih samoviđenja ove vrste izvor su konfliktnog nerefleksivnog otadžbinarenja. Premda nacionalni osećaj može biti nematerijalni simbolički kapital, ne treba zaboraviti da je etnomoralizam takođe i vredna roba na tržištu, vrsta moralizacije koja se uprkos banalnosti dobro prodaje.

Etnomoralizam je osobena delatna vrsta moralnog preuznošenja vlastite nacije kao moralno nadmoćne. Ako je patriota onaj ko voli svoju domovinu, a nacionalista onaj ko prezire domovinu drugih (Johannes Rau) onda patrioti žele dobro vlastitoj naciji, ali ne na štetu drugih. U istom duhu patriota tvrdi da se vlastita nacija nije uvek branila i da nije uvek bila najveća žrtva, dok nacionalisti ovo, po pravilu, poriču. Već u navedenim antitezama date su naznake etnomoralizma, naročitog podvajanja dobrog i lošeg u nacionalnom samoviđenju. Iako je možda isključivo tvrditi da je patriota miroljubiv, a nacionalista agresivan, manje je isključivo dodati da su prvi ubedeniji od drugih da vlastita nacija može biti bolja. Nije lako povući granicu između patriotizma i nacionalizma. Da li je nacionalizam izdaja patriotizma (*E. Macron*)? Da li samo astronauti na Mesecu mogu da kažu „naš zavičaj je planeta zemlja“? Da li je samo iz vasiona etnocentrizam neprirodan, dok je na zemlji normalan? Nije li iz slične, „vasionske“ perspektive, Habermas pisao o ustavnom ili demokratskom patriotizmu? Hteo je da pokaže da je moralnost nadmoćna nad moralizmom zato što je odgovornost prema vrednostima važnija od lojalnosti prema nacionalnom poreklu i krvi. Da li to znači da se isključuju *patriae civitatis* i *patriae naturae*? Ne. Iako se ne voli bezlična nacionalna država nego lična porodica, ipak i nacija može biti prirodni prostor za solidarnost i demokratiju. Ali pri tome treba izbegavati moralni apsolutizam koji nalaže da svima mora iznad svega da bude nacionalno samoviđenje. Treba imati na umu da su neka načela moralno univerzalnija (poštovanje života) od drugih (lojalnost naciji). Iako se moralnost, tj. podela na dobro i loše, razlikuje od kulture do kulture, nadnacionalna načela su univerzalna (jednakost, neizrabljivanje, sloboda). Moralna opravdivost nije relativna, postoje racionalni argumenti za ili protiv univerzalnih moralnih načela. Kod odgovora na pitanje da li je važnije unapređivati opšte ili nacionalno dobro etnonacionalisti se ne dvoume. Nacionalno ima apsolutni moralni prioritet. Novo agresivno moralno plemstvo samo ga pravda. Manje ili više agresivno. Nije dovoljno podsećati da moralna rasuđivanja katkad guše strasti, a katkad interesi. Treba istorično procenjivati svaki konkretni nacionalni moralni apsolutizam, prepoznati logiku kako iz trebanja nastaje moranje, iz poželjnog obavezno, iz nepristajanja izdaja.

Dimenzije pojma

Moralizam je strategija simboličkog opštenja. Čelijski oblik svakog moralizma je samoprecenjivanje i popuštanje moći koja diktira korektne vrednosti. Etnomoralizam je kodeks безусловne sunarodničke solidarnosti. U središtu mu je beskonkurentski martirološki hipermoralizam vlastite

nacije (njene konfesije, kulture, jezika i krvi) koji se periodično obnavlja planskom skandalizacijom izdaje (buđenjem javne osude nelojalnih nacija). Binarno podvajanje dobra i zla je kod etnomoralizma centrirano oko pojmova patriotizma (bezuslovne odbrane) i izdaje (predaje ili prodaje nacije). Manipulativni potencijal etnomoralizma počiva na osobenom emotivnom stupnjevanju snažnog nacionalnog osećanja kao dobrog i slabijeg kao lošeg, tj. na podvajanju moralno uzdignutih svesnih patriota i moralno nižih izdajnika. Ovu antitezu najčešće prati dodatna karakterna podela na iskrene rodoljube i licemerne plaćenike. Ekstremni etnomoralisti su sluge moralnih emocija. Jašući na bedeviji pomahnitalog reaktivnog domoljubnog žara, podstiču prezir, mržnju i strah. Ponavljaju da su drugi počeli rat, da su drugi genocidni i sl. Naravno da je od ovog hilijazma važnija planska institucionalizacija moralizama o kojoj se staraju ustanove koje propisuju i osiguravaju razliku dobra i zla i nameću političku kulturu koja ovu razliku kapilarno širi. Što je više emotivnog to je manje racionalnog u moralnom podvajanju nacija, jer je opažanje Drugog više iskrivljeno.

Moralno-ideološka gledanja najlakše se prepoznaju u odnosu prema rivalskoj naciji. Primitivna akumulacija etnomoralizma ne prihvata prioritet univerzalnih moralnih načela koja važe za sve, nego polazi od vlastitog nacionalnog interesa kao kriterija moralnog ponašanja. Pri tome bezuslovna lojalnost nacionalnom interesu često isključuje kritičnost prema vrhu nacionalne države. Važna premisa moralizovanog slepog patriotizma je stav da vlastita nacija nije agresivna, nego se uvek branila. Ova premisa je nerefleksivna jer ne uvažava perspektive drugih grupa. Destruktivni potencijal slepog patriotizma je nužno automoralistički, dok je kritička lojalnost naciji samorefleksivna, univerzalna i manje konfliktna. Lojalnost naciji nije sporna, ali je sporna njena bezuslovnost, tj. apsolutni prioritet ove privrženosti nad univerzalnim poštovanjem drugog kao i svog. Lojalnost nacionalnom interesu često se potkrepljuje vernošću veri i mitom o zajedničkom poreklu. Interesi rivalskih nacija najčešće se ignorišu. Ova asimetrija pravda se tako što se članovi rivalske etnonacionalne grupe dehumanizuju (Kecmanović 2014 II: 254–255). Teza da smo mi čovečniji nije okosnica nacionalističkog morala samo u ratu, nego i u miru. Sunarodnici koji opominju da ovo gledanje lako pravda agresivnost takođe se dehumanizuju kao izdajnici ili autošovinisti. Patriotizam se tumači kao bezuslovna privrženost svojoj naciji. Nacionalisti su drugi, mi smo „dobri nacionalisti“. Nema nacionalizma bez moralizma, a sve što služi interesima moje nacije dobro je i ispravno. Malo je reći da je ovde dobro vrlo jasno, ali ne i dovoljno promišljeno. Treba dodati da kod ovog moralnog presuđivanja moralne kategorije ne samo što gube univerzalno značenje (*Ibid.*: 127), nego je primena univerzalnog aršina – izdaja. Kategorički imperativ etnomoralizma jeste

da je rivalska nacija naprosto manje čovečna, a još manje su to sunarodnici koji su spremni za uvažavanje nacionalnog interesa rivalske grupe. Kolebljivi sunarodnik moralno je niži od pripadnika rivalskih nacija. Poturica je gori od Turčina. Emocija moralnog gađenja uokviruje stigmatu „domaći izdajnici“ koja je viši stupanj dehumanizacije. Izdajnici se kolebaju i narušavaju nacionalno jedinstvo, garant ostvarenja nacionalnog interesa. To je moralna veleizdaja koja se više prezire od neprijateljskog ponašanja pripadnika rivalske grupe. Etnomoralisti zaboravljaju da internacionalizam nije anacionalan, nego negira hijerarhizaciju čovečnosti nacija; ne izdaje naciju, nego traži ravnopravnost nacija.

Ovaj argument se, naravno, ne uvažava. Već samim tim što je nacionalna komponenta ključni segment ličnog samoviđenja i samopoštovanja automoralizam je neizbežan. Ako i nije lako povući razliku između samopoštovanja i samoprecenjivanja, slepi patriotizam je upadljiv. To je vrh etnomoralizma koji se pravda martirološki: nadmoć ljudskosti moje nacije ističe iz njene beskonkurentske žrtve. *Don't touch my Holocaust*. Koalicije nacionalnih moralizatora menjaju se u zavisnosti od situacije: intelektualci, političari, preduzetnici, crkva. Sva moralistička mudrost je u tome da se tuđa žrtva nadvisi većom vlastitom. Raščlanjavanje otvorene žrtvene retorike ili njene posredne skrivene strukture uslov je dekonstrukcije etnomoralizma. Etnomoralizam je okvir hegemonog korektnog sećanja nastalog nakon sloma klasne solidarnosti krajem 20. veka. Nema više mirenja klase i nacije. Krovna je lojalnost naciji. U areni međunacionalnog sukobljavanja više se ne takmiče klasne nego nacionalne žrtve iz prošlosti: više nije važno ko je koga eksploatisao, nego ko je koga više klaio ili progonio. Martirološki potencijal vlastite grupe ne meri se stupnjem ekonomskog izrabljivanja, nego ekonomijom nacionalne krvi. Sažaljevanjem mrtvih kontrolišu se emocije živih, ali i osigurava lojalnost podvlašćenih. Patnja moralno uzdiže naciju kao žrtvu do stupnja da njeni pripadnici ne osećaju kada se pretvaraju u dželate.

Samoviktimizacija je provereno oružje u borbi oko moralne nadmoći. „Jugoslavija je bila hrvatska tamnica“ i „Srbi su dobijali ratove, a gubili u miru“ poznati su obrasci etnomoralističkog samožrtvovanja. Ko osigura hegemoniju u ovoj konkurenciji kadar je da zamagli pretvaranje nacije iz žrtve u dželata. I više od toga: uspeva da preimenuje izvorno u reaktivno nasilje. Osveta je moralnija od agresije. U fazama primirja građanskog rata sećanja otpori zahtevima za obeštećenje traže podvlačenje crte, ugovor o ćutanju, prestanak moralnog nadmetanja. Različite su strategije traženja kompromisa između sukobljenih pretenzija za obeštećenje. (1) Konfliktno tumačenje sukoba iz perspektive vlastite žrtve potiskuje se kompromisnom formulom prema kojoj smo svi žrtve, uz prećutkivanje da smo svi i dželati.

Moralizam se ne napušta, ali se deli. (2) Kada se samorefleksivno priznaje odgovornost vlastite grupe za rat moralizam je izlišan. Ovi kompromisi su danas u regionu retki jer se nacionalna žrtvena mesta sećanja koriste kao oružje: Jasenovcem protiv Srebrenice i Vukovara ili Blajburgom protiv Jasenovca i sl. Da je strategija moralizovanog političkog kontrasećanja najduže usavršavana u politici, lakše bi se svladala. Međutim, ona je pustila duboke korene u kulturi. Politika se brže menja od etnomoralističkih kulturnih tradicija čije operacionalizacije nisu bile prazna pretnja, nego i naoružana praksa. Književna i istorijska moralizovana domišljanja su delatno oružje.

Dramatizacija

Intelektualci su komesari moralizma, a političari su komandanti. Vojske ratuju, a intelektualci u pozadini kroje etnomoralizme. Kanališu mržnju. A mediji redukuju novu idejnu nepreglednost na „dobre i loše momke“. Zamršenu i kontingentnu prošlost pretvaraju u plansku zaveru koja deluje logički i smisleno, odgovara hegemonom samoviđenju i nudi funkcionalni konformizam (biti u trendu, tj. lojalan važećim vrednostima). Medijska istorija (feljtoni) naročiti je društvenointegrativni hibris na koji se oslanja svaka vlast i kojim se može upravljati. Medijski struktuirano opažanje i fabuliranje olakšava mobilisanje i kanalisanje osećanja javnosti. Konfliktnost bi bila niža da i u istoriografiji borba oko hegemonije ne teče po medijskim zakonima. Istorija ne zbunjuje složenošću, već se uprošćava po pravilima medija da bi bila prihvatljivija: naracija je prožeta dramskim sukobima, oštro se razdvajaju dobri i loši akteri, spasitelji i upropastitelji. Bez moralističke dramatizacije nema pažnje javnosti. Dramska naracija je, čak i kad je kostimirana nekoherentnom i razbarušenom arhivskom građom, uvek u pozadini etnomoralističke istoriografije. Kod obrazovanih istoričara dramski naboj je teže raspoznati, ali je dubinska struktura nacionalističke istoriografije uvek u osnovi dramski osmišljena zavera. Slika prošlosti više se obraća osećanjima nego razumu.

Zato građanski ratovi sećanja traže delatne emotivne stereotipe, a ne hladnu muzejsku prošlost. Ako je na frontu podsticanje mržnje prema neprijatelju nužno za jačanje borbenog morala vojske, u miru je upotreba vrelih stereotipa štetni moralizam. Uprkos tome, u regionu opstaju zakavžene prošlosti kao barut koji treba držati suvim, kao važna moralna sastavnica međunacionalnog anti-detanta. Čak i kada se povremeno potiskuju, heterostereotipi su nezamenljiva rezervna municija koja se lako aktivira i eksplodira nakon kraćih zatišja. Hegemoni stereotipi uokviruju kontrasećanje kao opasno minsko polje. Zalaganje za antispomenik žrtvama nasilja vlastite grupe procenjuje se kao izdaja. Antispomenik nije samofrustracija niti

naročito istančana razboritost, ali jeste signal saradnje i mira. Ova metamoralna ponuda je antiteza potražnji moralne odštete. Pre svega otuda što političari dobro znaju da je moralna odšteta korisnija od materijalne. Ako je nema, treba je izmisliti kao protivoptužbu koja je nepresušni simbolički kapital, dok se materijalna šteta zaboravlja, kao uplaćeni dug. Moralni dug je politički nenadoknativ, iako u prostoru gde su svi žrtve nema dželata. Dug osigurava moralnu nadmoć poverioca i održava se kao trajni ucenjivački potencijal raznih nepredvidivih budućih potraživanja i pretenzija na moralnost.

Priznanja zločina retka su zbog straha od stigme izdajnika, a nastaju tek pod pritiskom moći. Porazena Nemačka je nakon 1945. bila primorana na priznanja, a početkom 1990-ih oslabljena Rusija priznala je zločin u Katinskoj šumi nad Poljacima iz 1940-e. Genocid poraženih ustaša je u Jasenovcu odmah nakon rata službeno ustanovljen, ali je 1990-ih pokušana njegova relativizacija. Moralnoteorijski gledano, svuda je lakše bilo priznati stid nego odgovornost. Snaga pobednika povlačila je razlike između površne i duboke samorefleksije, regulisala stupnjeve suočavanja s prošlošću poraženih. Različita su i pamćenja, „bunari moralizma“. Žrtve duže pamte od dželata, a trijumf zaslepljuje pobednika. Manje nacije pomeraju vlastitu krivicu u odgovornost velikih sila (velike sile su razbile Jugoslaviju, mi smo se samo branili). Građanski rat su svi učesnici moralizovali kao odbrambeni. Vlastita krivica može se i umanjivati. Nemci su 2000. godine podigli spomenik Holokaustu u Berlinu, ali ne svim žrtvama nacizma, nego, nakon dugog ustezanja, samo Jevrejima (ne ratnim, staljingradskim, niti civilnim, kragujevačkim). Pre toga vodila se debata da li će isti spomenik u centru nove prestonice biti monumentalizacija nacionalne sramote.

Krivica, odgovornost i sramota

Moralizovanu samoviktimizaciju treba raščlaniti pojmovima krivica, odgovornost i sramota. Etnomoralisti se bore protiv zajednice osramoćenih, nastale zbog zločina sunarodnika. Izbegavanje neprijatnog nije obična nelagoda, nego ideologija u kojoj su osramoćeni žrtve, a narušitelji svetle nacionalne prošlosti dželati. Osramoćeni smo zato što nismo odgovorni u negovanju ponosa. Nacionalni zločin se iz krivice pretvara u sramotu. Hrvati vide u Jasenovcu, a Srbi u Srebrenici, moralnu toljagu i izvor sramote koja remeti nacionalno jedinstvo. Krivica za neuporedivi zločin ne može se pretvarati u nacionalnu sramotu jer osramoćeni nisu odgovorni. Moralizovana debata vrti se oko toga čiji su zločini neuporedivi, a čiji nisu. To je mehanizam za pretvaranje krivice u stid. Za razliku od krivice, stid se ne može individualizovati, pa mu je manipulativni potencijal veći. Etnomoralisti su režiseri iskrivljenog prevladavanja prošlosti kojoj je okvir

viktimizovana nacionalna prošlost, a scenario – teorija o zaveri. Stvara se mreža partikularnih moralnih sistema sa raznim podelama na genocidne i normalne nacije. Kod stigmatizovanih nacija budi se odbrambena agresija na povređeni nacionalni ponos. Osećaj stida može se kanalisati u agresiju kada uvređeni reaktivni šovinizam postane salonski slepi patriotizam. Etnomoralizam nije lišen ni osobene „juridizacije istorije“ koja redukuje složenost dešavanja shemom kriv/nevin. Osim rivalske nacije, u negativce su uključeni i domaći plaćenici koji remete nacionalno jedinstvo utemeljeno na neuporedivoj žrtvi. Njima nasuprot, moralizuje se budnost. Ugledniji su oni koji upozoravaju na stalnu ugroženost nacije, a najmoralniji su teoretičari zavere. Moralizovanu i juridiziranu nacionalnu prošlost mediji vešto prevode u razumljiviju teatarsku dramu.

Kako je dekonstruisati? Autentično sećanje na žrtve je protivljenje eksplozivnim moralizmima koji su doveli do žrtava. Kao što postoje krize morala, postoje i krize moralizma. Upozorenja tipa „svi smo žrtve“ uznemiravaju osetljive etnomoraliste, a samorefleksivno preispitivanje senki prošlosti vlastite nacije zvuči izdajnički. Nepoželjno je pominjati osvajanja koja su pratila razna monumentalna nacionalna oslobađanja. Uprkos tome, snaga moralnog stava počiva na samorefleksiji ove vrste, a ne na teologizaciji neuporedivog stradanja. I ovde je samorefleksija protivrečnost svesna sebe, samosumnja u moralnu arbitražu neopterećena žrtvom. Samorefleksija je samopoštovanje između poniznosti i sujete, snaga za suočavanje sa granicama samoviđenja, otpor samozaslepljivanju i pravo na greške, ali poučne. Ne treba zaboraviti da su i dobre namere katkad suprotne dobrom činu. Reč je, dakle, o samosvesti koja razlikuje moralizam od metamoralizma, razdvaja dve komplementarne ali asimetrične perspektive (Kuljić 2024). Tek se uočavanjem ovih perspektiva može jasnije markirati moralizam kao slepa mrlja samoviđenja. Osim toga, kod analize složenih dešavanja uvek treba imati na umu analitičku opasnost teorijski neplodne antiteze između jednoznačno shvaćenog moralnog i nemoralnog. Drugim rečima, tek metamoralna dijalektika kroti identitetsko mišljenje.

Delatni potencijal

Koje su delatne posledice etnomoralnog identitetskog mišljenja? Moralizam je, naravno, više od nepromišljenog prezira i od odsustva odgovornosti.

To je i unosno delanje koje proizvodi razne dobiti od stečene moralne nadmoći.

Razne su verzije moralnog političkog fundamentalizma: moralizuju se konfesija i klasna borba, ali i tržište i pravna država. Demokratija je najrastegljiviji moralizam. Nacija se ipak drugačije moralizuje i emocionalizuje.

Delatni potencijal njene moralizacije je mobilizacijski i destruktivan. Moralistički argumenti su ovde emotivniji, prostor im je univerzalniji, a sumnja u moralni integritet Drugog izričitija. Postoje istoričari kojima je moralni sud najvažniji, što ne znači da polje istorije uvek treba shvatati metamoralno. Uspešno se predstaviti moralnijim nego što jesi znači steći pravo na osvetu i na oproštaj. Neretko je negovanje svesti o neuporedivoj žrtvi vlastite nacije priprema za osvetu. Ko je martirološki manje vešt, niži mu je borbeni moral.

Etnomoralizam je automoralizam centriran ne samo oko nedužne nacionalne žrtve nego i oko nedužne nacije. Biti kadar za održivo sećanje na žrtvu važnije je od sećanja na pobedu. Izboriti status žrtve znači osigurati simbolički kapital koji drugi nemaju. Kod toga nije dovoljno prepoznati dželate i isticati da su vlastite žrtve nedužne. Etnomoralisti traže odgovornost i onoga ko je rivala snabdeo statusom žrtve. Srbi ne mogu oprostiti Bošnjacima Srebrenicu ni Hrvatima Srbima Jasenovac. Nije moralistička mudrost nego propagandna veština tuđu žrtvu nadvisiti većom vlastitom. Ustalasati javnost nenaplaćenim dugom u krvi, hipermoralizmom podstajući zgražavanje. I dodati da ne mrzimo mi njih, nego oni nas. A ako i mrzimo, naša mržnja je naša odbrana. Osveta je namirenje duga, ekvivalentna legitimna naknada patnje. U etnomoralističkoj računici nema opreza da osveta kopa dva groba. U ratu se nagrađuje osveta, a u miru etnomoralizam. U ratu su najcenjeniji najokrutniji, u miru su to najisključiviji slepi patrioti. Ne žale nepoznate mrtve sunarodnike nego ih pre svega koriste kao municiju u građanskom ratu sećanja. Instrumentalizacija osećajnog potencijala groba je amoralna. Nadmetanje oko neuporedivosti stradanja vlastite nacije jeste odbrambena agresija. Zločin se ne razdvaja od njegove političke upotrebe. Da se ne može politički upotrebiti sećanje ove vrste, bilo bi neaktuelnije i slabije. Mesta sećanja (Jasenovac, Vukovar, Srebrenica) predstavljaju centre tanatopolitičkih liturgija sećanja. Jasenovcem na Vukovar i obrnuto političke su odbrambene agresije, nerefleksivne moralne toljage. Sugerira se da je zverstvo Drugih nepojmljivo, a mi smo bolji zato što se nama to ne može desiti. U regionu decenijama traje politička eksploatacija nacionalne patnje, industrija slepog patriotizma u režiranoj političkoj hermeneutici nacionalnog bola. Rituali na stratištima su glavni kulturni događaji, a najtiražnija korektna umetnost centrirana je oko nacionalne patnje. Decenijama trajne etnopolitičke liturgije mešavina su moralizma, politizacije i komercijalizacije. Neravnomerno se moralizuju osveta, nezaborav i oproštaj. U potražnji moralnog obeštećenja nacije istinito je samo ono što koristi. Cilj je vlastitim podvajanjem dobra i zla kolektivno stigmatizovati drugu naciju, postideti je i trajno obeležiti kao grupu koju povezuje nacionalni zločin.

Kako ublažiti ovaj lanac uzajamnih odbrambenih agresija? Nije lako jer akteri etnomoralističkog takmičenja smatraju samokritiku izdajom, a samosumnju subverzijom. Teško ih je uveriti u suprotno, da je autentična moralna nadmoć samorefleksija, a ne isključiva lojalnost grupi. Nije dovoljno podsećati da je moralizam porok, a metamoralizam (svi smo krivi) vrlina. Treba pokazivati samorefleksivni realizam kao suprotnost moralizmu. Umesto etnomoralizma, etiku nacionalne odgovornosti. Kod etnomoralizma nema ni primisli da ni mi nismo bili anđeli, a još manje pokušaja uživljanja u položaj rivalske nacije. Da ima samorefleksije i empatije bilo bi manje negativnih predrasuda o Drugom. Nema je i otuda što je iskripljena samopercepcija višefunkcionalna, privlačna i delatna. U nju spada i etnomoralističko moralizovanje vlastite grupe kao prostodušne. Kodeksu nacionalnih vrlina dodaje se i naivnost: „Dok smo mi bili naivni, oni su bili lukavi“. Psihijatri opominju da oni koji se žale da su naivni – nisu ni malo naivni. I da samo naivni veruju da su naivni oni koji za sebe kažu da su naivni (Kecmanović 2014 I: 146–147).

Sociološki gledano, moć menja prošlost tako što je reakcentuje i iznova moralizira. Važno uporište etnomoralizma je odsustvo sapatnje za žrtve žrtava: jevrejsko stradanje u Drugom svetskom ratu dugo opstaje kao pokriće nasilja Izraela nad Palestincima. Osobena izopačena politizacija ove okolnosti je pretvaranje sećanja današnjih Nemaca na Holokaust u podršku Izraelu protiv Palestinaca. Profesionalni menadžeri kanališu novu opsesiju iskupljenja da bi ublažili vlastitu nacističku nacionalnu prošlost. To se suštinski razlikuje od nemačkih šezdesetosaša koji su svojoj deci davali jevrejska imena, ali zato da bi se distancirali od roditelja koje su optuživali za zločine. Nema istorijskog revizionizma bez moralizma, a odnos dobre i loše prošlosti nije statičan.

Rat i moralizam

Ratnocentrična slika prošlosti je naredni važan rezervoar etnomoralizma. Martirološki moralizovana osveta deformiše moralnopravne pojmove odgovornosti, kolektivne krivice i zločina protiv čovečnosti. Zaboravlja se da ratovi mogu biti agresivni, odbrambeni i građanski. I da u emotivnoj geografiji ratova nisu sva nacionalna oslobađanja ista. Građanski ratovi na Balkanu neumno su moralizovana prošlost, dok je nacionalni otpor Turcima i Nemcima bio drugačiji i s razlogom moralizovan kao herojstvo malih naroda u otporu podjarmljivanju i asimilaciji. Metamoralno gledano, i razne verzije jugoslovenstva bile su podstaknute interesima raznih nacionalizama (Bakić 2004). Nacionalnooslobodilačke ustanke malih naroda ne treba mešati sa njihovim građanskim ratovima i neposustalim građanskim ratovima

sećanja u kojima se moralizuje neprogresivna konfliktnost. Nasuprot ne-selektivnom etnomoralističkom slavljenju ratova, umna metamoralnost je isticanje dugih perioda dosadnog međunacionalnog mira.

Doba prošlog međunacionalnog mira je, međutim, od kraja 20. veka politički neupotrebljivo. Ratna nacionalna žrtva je neuporedivo moralistički izdašniji simbolički politički kapital. Kao što se barut čuva suvim, tako se nacionalna žrtva čuva i domišlja za nove međuetničke sukobe. Uokviruje se strahom. Nalik crkvama koje drže da bez straha od Boga nema morala, i etnomoralizam se hrani strahom od Drugog. Vezanost strahom nije uvek dobrovoljna, može biti i prinudna.

Ekonomija nacionalne krvi je referentna mera stradanja, knjigovodstvo etnomoralizma. Mrtvi sunarodnici ističu se kao najveći nacionalni podzemni grad, a umanjivanje stradanja moralizuje se kao izdaja. Nacionalna moralna jedinica nisu živi, nego mrtvi sunarodnici. Pijetet je eksplozivan, jer podstiče nadmetanje sa drugim nacijama u sličnom tanatomoralizmu. Na taj način se moral okreće politici, a ne pravdi. Poluga je moć, a kompas je proračun političke dobiti od upotrebe nacionalnog stradanja. Pri tome, ogrubela medijska muža grozota diže tiraže i, naravno, naplaćuje reklame koje ih prate. Mediji bi bili manje cinični da profit koji ovako stiču ne ubrajaju u patriotizam.

To što nacije posvuda traže priznanje za vlastite žrtve deo je moralizovane istorije sveta. Ova pretenzija bila bi normalna da se pri tome vlastitom žrtvom ne pravda i reaktivno nasilje ili ne polaže pravo na naročitu upotrebu tanatopolitičkog kapitala žrtve. Politički indukovana paranoja (svi su protiv nas) dodatno moralizuje otpor kao prometejski. Mediji vešto narativno oblikuju psihodramu žrtvenog identiteta i prilagođavaju je kulturnim stereotipima. Srebrenica je most svetovnih i verskih Bošnjaka, segment identitetskog priznanja nove nacije. Postuliranje Srebrenice kao kolektivne krivice jednog dela srpske nacije dodatna je etnomoralizacija identitetskog diskursa.

Kritičko ukazivanje da je potrošnja genocida provereno oruđe etnomoralizma osuđuje se kao veleizdaja. Nacionalna žrtva je nenatkriljiva. Njena neuporedivost marginalizuje stradalnike drugih. Svojevrsan voajerizam su novi filmovi, ne više o multinacionalnom nego o nacionalnom stradanju, spomenici, dženaze, mise i parastosi u regionu. Što vreme više odmiče Jasenovac je sve akuelniji, sve je važnije i veće nacionalno stratište i sve je politički korisniji. I medijski sve zabavniji. Vukovar i Srebrenica, nacionalne kolone sećanja, koje se takođe održavaju u mobilnom stanju, lako mogu preći u nacionalne tenkovske kolone ili putanje dronova. Malo je ko polovinom 1980-ih slutio građanski rat u Jugoslaviji, a mir je danas još labaviji i nesigurniji. Organizovano podsećanje na prolivenu krv sunarodnika skoro

da je vojna vežba, provera patriotizma, neuporedivi moralizovani osigurač nacionalnog jedinstva i bezbednosti. Industrija konfliktnog moralizma. U ovom za osvetu pripravnom sećanju, nasilje vlastite grupe po zakonu spojenih sudova postaje anonimnije ili bar normalnije. Teze o nadmoći naše krvi, vere, konfesije i kulture sreću se od fašizma kao rasističkog etnomoralizma do raznih etnocentrizama. Ako nismo bili jači, bili smo čovečniji, kvalitativno bolji od drugih. Nismo bolji zato što smo brojniji, nego zato što smo karakterniji od drugih. I zato što smo više ubijani.

Ekskluzivnu nacionalnu čovečnost treba i prostorno obeležiti. Masivni klasično isklesani crni granit je ovekovečeni impresivni uprostoreni nacionalni moralizam. Večno mesto neuporedive žrtve. U ovoj tanatopolitici nema mesta apstraktnoj formi antispomenika žrtvama nasilja vlastite grupe kao nekonfliktnog obrasca međunacionalnog razumevanja i saradnje. Arkađe crnog granita čuvaju moralizovano balkansko bure baruta suvim. Nema moralne nacionalne samorefleksije koja bi ovaj „barut ovlašila“ i učinila neupotrebljivim. Dogovor o uzajamnoj mreži međunacionalnih antispomenika bio bi razumniji temelj mira i saradnje i univerzalnog morala. Ovaj utopijski predlog još zvuči kao monumentalizovanje nacionalne sramote. Sve dok ne nestane strepnje od ovog stida osuđeni smo na konfliktno građanske ratove sećanja. Može li moralizovanu prošlost zameniti moralna? Može li nacionalni moralizam ublažiti obnova antifašističkog spomenika Boru i Ramizu u Prištini ili bar dela porušenih multinacionalnih anitifašističkih spomenika u Hrvatskoj?

Teško, zato što su moralni prioriteti izmenjeni. Propast klasnog reorganizovao je hegemoni moralni sklop. Drugačije rečeno, izmenjen je ključni normativizam u politici i ekonomiji. Etnomoralizam je najcenjeniji na tržištu vrednosti. Identitetski diskurs (debate oko samoviđenja) je renacionalizovan. Etnonacionalizam je prodro u središte identitetske politike. Moralnost nije više centrirana oko socijalnog univerzalizma nego oko nacionalnog partikularizma. Beskonkurentski okvir samoviđenja je nacionalni. Kao što tržišni fundamentalisti amoralistički odbacuju vrednovanje ekonomskog sistema kategorijama pravde i nepravde i kao što razni desničari drže da je i kapitalizam kao sistem izvan morala i materijalnog prirodnog prava, tako i nacionalistički trolovi izdižu nacionalni interes i nacionalno jedinstvo iznad socijalnog dobra. Ako je nacija bezbednosni okvir, onda smo pre svega njoj odgovorni; ako izvan nacionalne države nema slobode ni sigurnosti, onda je mera samopoštovanja snaga nacionalnog samoviđenja. Snažno moralizovani nacionalni interes je bezuslovan, traži konformizam i uniformnost. Svaki etnomoralizam je autoritaran, a uniforma je njegova *ultima ratio*.

Njegova ekstremna verzija je glas krvi koji naciju shvata kao porodicu. Naredni stupanj je rasizam. Prati ga dehumanizacija druge krvi i vere.

Potreba za grupnom pripadnošću jeste antropološka, pa čak ni naročita lojalnost grupi nije neprirodna. Ali nije prirodna antropološka potreba za spoljnim neprijateljem koji homogenizuje grupu i privrženost njoj moralizuje do bezuslovne lojalnosti. Nacionalistima je potreban neprijatelj da bi moralizovali jedinstvo grupe i koheziju. Lojalnost grupi se najčešće podstiče mržnjom prema rivalskoj grupi. Mi – Oni je okvir, „kavez“ morala u kom se humanizuju i dehumanizuju, tj. moralizuju vlastita i rivalske nacije.

Etnonacionalistički kolektivizam

Zašto je etnomoralizam privlačni okvir za redukovanje složenosti okruženja? Zato što se ulepšavanjem slike o naciji ulepšava i slika o samom sebi (Kecmanović 2014 II: 96), pa raste lični ponos koji se sasvim nezasluženo izvodi iz grupnog. Pojedinaac može biti ponosan samo na vlastiti učinak. Samo Tesli pripada ponos na svoje delo. Drugi ne može svojatati njegov učinak i time sebe ulepšavati samo zato što mu je Tesla sunarodnik koga nikada nije upoznao niti mu pomogao. Zato je intrinzična banalnost etnomoralizma u tome što se moralizuje pripadnost grupi koja je sasvim nezasluženo stečena rođenjem. Ponos na nezasluženo je neobjašnjiv. Ponosom na nezasluženo, tj. utapanjem u etnokolektiv smanjuju se tolerancija i samopoštovanje. Reč je o neodgovornoj upotrebi nezaslužениh vrlina, o vezanosti koja izvire iz nebirane datosti. Bez ove vrste ponosa nema razgraničenja od etnički Drugog ni osećaja moralističke nadmoći razgraničenog od isključenog. On nameće izbor hrane, odeće, bračnog partnera i važne prošlosti. Kritika etnomoralizma upućena je na kritiku upotrebe nezaslužеноg u samoviđenju.

Čim se lični učinak shvati kao kolektivni bližimo se kolektivnom ponosu i etnomoralizmu. Ponosna individualizacija nezaslužene slučajnosti pripadanja pretvara se u nužnost. Na delu je obezličavanje pojedinačnog utapanjem u moralno nadmoćnu grupu. Opravdanije je upozoravati da je kolektivni ponos ove vrste nezaslužen u istoj meri u kojoj su neosnovane kolektivna nacionalna odgovornost i kolektivna krivica. Ako nacionalna krivica ne može biti kolektivna, zašto bi to mogao biti ponos? I krivicu i zaslugu treba jednako individualizovati. Etnomoralizam je neosnovan zato što se radi o realnim ličnim učincima i ličnoj odgovornosti. U politici, međutim, nije tako jer se ova trudi da kolektivizuje, automoralizuje i dehumanizuje. Pojedinci prihvataju kolektivnu moralizaciju u skladu s vlastitim potrebama. Onaj kome je potrebno dodatno samopoštovanje traži ga u žrtvi vlastite grupe, kao što to čine navijači na tribinama koji se u osnovi nezasluženo raduju uspehu vlastitog tima. I mrzi se iz identitetske potrebe za dodatnim simboličkim priznanjem. Strah od neprijatelja jača lojalnost

naciji, moralizuje je kao potencijalnu žrtvu, čime moralno izdiže i svakog njenog pripadnika. Pojedinaac nije moralno odgovoran za zločine sunarodnika, jednako kao ni za njegove uspehe.

Međutim, psiholozi upozoravaju da je ljudska patnja intrinzično moralizatorska. Mislimo intrinzično moralistički, a da nismo svesni toga (Hajt 2022: 13). Naročito je etnomoralistička opsesija pravednošću vlastite grupe povezana sa pretenzijom na samoispripravnost. Etnomoralizam je skopčan sa automoralizmom, egocentričnom pravednošću. Ovog osećanja beskonkurentske nepravde učinjene mojoj naciji nema bez poređenja sa rivalskom nacijom. Prosto rečeno, što su naše žrtve veće, to su drugi veći dželati. Jasenovac je megazločin, veći od Vukovara i Srebrenice. Socijalnopsihološki gledano, ova asimetrija je u službi precenjivanja ličnog samoviđenja (Kecmanović 2014 II: 96). Ako su Srbi neuporedive žrtve, da li sam i ja kao deo ove nacije moralno nadmoćan? Ako je Domovinski rat najpravedniji, jer je krvlju oslobodio Hrvate od Jugoslavije, da li je po etnomoralističkom automatizmu svaki Hrvat pravdoljubiv? Etnonacionalistički kolektivizam je nezasluženi oslonac ličnog samopoštovanja. Nema individualizacije ponosa. To je konformizam koji zatvara krug ličnog i grupnog moralizma. Ova okolnost bila bi bezazlenija da nadmoć u trpljenju pretenduje samo na moralnu naknadu. Međutim, etnomoralizmi nisu prolazne razmirice, nego strukture latentnog antidemokratskog revanšizma. Zato što ovaj mentalni habitus isključuje ravnodušno ili slabo nacionalno samoviđenje? Svaka akcija je odbrana ili napuštanje nacionalnog interesa. Ili – ili, dobra ili loša. Patriotizam ili izdaja. Nema moralno neutralne akcije. Može li se razlikovati realna moralnost nacije od moralističkog viška koji joj se pripisuje?

Nije lako, jer je reč o složenoj grupnoj privrženosti koja nije do kraja objašnjiva. Ljudi imaju dualnu prirodu: s jedne strane su sebični primati koji žude da budu veći i plemenitiji od sebe samih, ali, s druge, zaboravljaju individualnost i konstruišu superorganizam (Hajt 2022: 276–77). Pri tome moralizuju lojalnost nadličnom identitetu. Moral je korekcija sebičnosti i prema Dirkemu izvor solidarnosti. Slično je tvrdio i Darwin – da je moralnost adaptacija razvijena prirodnom selekcijom u kojoj solidarnija moralnija plemena potiskuju sebičnija (*Ibid.*: 274). O kakvoj solidarnosti je reč kod nacije? Ako briga oko auta ne mora biti ni dobra ni loša, to nije slučaj sa brigom oko nacionalnog interesa. Ova potonja briga ne može biti izvan morala, ne samo zato što je nenatkriljiva vrlina kod etnomoralista. Ne samo što se ne shvata kao obična nego kao krovna lojalnost, već i više od toga, što je kriterij za moralnu procenu i svih drugih aktivnosti pojedinca. Ako si patriota mnogo toga ti se prašta. Kao Arkanu. Poštenje nije naprosto podređeno ključnoj vrlini, nego je deo hipermoralizovane brige o naciji. Poštenje je deo slepog patriotizma; sve je dozvoljeno ako si patriota,

odnosno zabrane za tebe manje važe. Svaka vrlina podrazumeva dozvoljenost, ali nacionalna vrlina nije obična, nego je naročito priznata. I naknade su samorazumljive: od prednosti u raspodeli plena do raznih priznanja u kulturi, pa sve do članstva u akademijama nauka. U etnocentričnoj kulturi ovi kriteriji su samorazumljivi. Slepi patriotizam kao vrlina bez koje se ne može važan je simbolični kapital, hipermoralistički. Ovaj habitus nije pogrešan ni ispravan, nije dobar ni loš, nego jednostavno – tako treba. Reč je o neupitnoj premisi. O svojstvima koje traži vrhovna vrlina. Sartrovski rečeno, mogu li ruke biti prljave u odbrani nacije?

Naravno da mogu, kada se prekorači nužna odbrana. Može li etnomoralizam garantovati ravnopravnost? Teško. Zašto? Najpre treba poći od toga da se ne može biti ponosan na okolnost da se pripadnikom nacije postaje nedobrovoljno (ni zaslugom ni krivicom). Ponos je priznanje individualnog učinka, a ne kolektivističkog habitusa: „izvan naših nema mene“. Savremeni visokomoralizovani građanski rat sećanja u regionu vode reaktivni etnonacionalisti koji su dezindividualizirani i neslobodni zato što veruju da ih je Drugi napravio takvim (Kecmanović 2014 I: 238). Uzajamno jačanje osećanja ugroženosti kanališe se u agresiju. Paranoidni etnomoralizmi lišeni su samorefleksije, tj. razlike između samoviđenja i realnog značaja. Zato što nema samosumnje „Da li sam objektivn?“; poređenje Srba i Hrvata je moralističko takmičenje između dobrih Mi i loših Oni. Uviđanjem reaktivne prirode etnomoralizma može se oslabiti iluzija da mi uvek dobijamo kada oni gube. Okretanje ovoj nadmoralnoj osmatračnici nije moguće bez samosumnje u vlastito grupno samoviđenje.

U individualističkom samoviđenju nema prostora za stid niti za osećanje moralne odgovornosti za loše ponašanje sunarodnika. Krivica nije kolektivna. Ako je krivica kolektivna, odgovorna je čitava nacija, ako je individualna, krivci su kriminalni sunarodnici. To dalje znači osloboditi se reaktivnog moralizma, tj. mišljenja: „Da drugi ne morališu, ne bih ni ja to činio“. Da Hrvati ne mrze nas Srbe, ne bismo ni mi njih. Na Drugog ne treba gledati kao na deo homogene grupe, nego kao na pojedinca. Kada se kaže „Svi su Srbi četnici“ moralizuje se kolektiv a ne pojedinac (*Ibid.*: 236–37). U suštini etnomoralističkog moralizma je obezličavanje pojedinca. I obrnuto, kada demoralizujem drugu naciju ne vidim sebe kao pojedinca od svog nacionalnog identiteta.

Dakle, siguran identitet (samoviđenje) je individualan, samorefleksivan i neagresivan. Nije moralistički. Etnomoralizam je, međutim, plod drugačijih emocija: mešavina je straha ksenofobičnih i straha od ksenofobičnih. Što je društvo etnički mešovitije i konfliktnije, to je uzajamni odnos ovih strahova vidljiviji i kumulativniji. Nije na delu samo strah od stranaca i od domaćih izdajnika, nego i strah od desnoekstremističkih sunarodnika koji

žive od otpora Drugome. Ovi potonji ističu dvostruku liniju sukoba: otpor strancu i otpor domaćem izdajniku. Strah od stigme izdajnika slabi kritičnost prema etnomoralizmu. U regionu su ratne migracije i planske kolonizacije tokom 20. veka stvarale manje ili veće napetosti između domaćih i pridošlica (dodoša), oslobodilaca i oslobođenih, neosvećenih žrtava i nekažnjenih dželata. Naporedo s tim reprodukovala se i napetost između patriota i izdajnika, ali ne u svim delovima regiona podjednako. Grubo rečeno, što je otpor ksenofobičnim „patriotima“ bio jači, to je sredina bila etnički prosvećenija (Vojvodina, Beograd, Istra). Što je manje bilo ksenofobičnog straha od Drugog, to je bilo više tolerancije i samorefleksije. Spoj straha i tolerancije nije prirodan, a bez tolerancije nema poverenja ni demokratije. Koliko god bio lično neustrašiv, građanin koga ugrožava ksenofobični sunarodnik ne može slobodno rasuđivati. Još manje to može činiti onaj koji se boji stranca i koji širi ksenofobiju. Strah, naprosto, deformiše strukturu opažanja, kroji iskrivljenu percepciju dobra i zla i krivi sećanje. Slepí patriotizam počiva na spoju budnosti i straha, a „večna straža“ je okvir patriotske moralizacije. Ravnodušni i nebudni nacionalno su nepodobni.

Iz raščlanjenih sastavnica etnomoralizma možda se već vidi zašto je on u regionu normalizovan. Zakavženi nacionalni moralizmi nisu obično nadgornjavanje u nedužnosti vlastite grupe, nego su aktivno oružje u borbi oko moralne hegemonije. Njihova latentna funkcija je kolektivno terapeutsko samosmirivanje: mi smo žrtve ili mi nikada nismo bili dželati. Politička konkretizacija je stav da istinski Srbin ili Hrvat ne mogu biti komunisti ni fašisti, a moralna poruka je svuda zavetna: i u porazu smo nadmoćni. Komemoracije i javni spomenici službeno rasterećuju savest od nasilja vlastite grupe, što je cilj svakog političkog moralizma. Tome nasuprot, uistinu su moralno nadmoćniji oni koji su etnomoralistički nekorektni, kadri za suočavanje sa tamnom prošlošću vlastite grupe. I spremni da se samorefleksivno zapitaju da li je govor mržnje samo govor ljudi koje mrzimo?

Etnomoralistička redukcija složenosti

Osim terapeutske uloge, moralizmi su i orijentiri. Sa usložnjavanjem društvenih protivrečnosti nastaje nova nepreglednost moralnih procena. Moralizmi redukuju ovu haotičnost javnim razlikovanjem dobra i zla koje se u različitoj meri i na razne načine apsolutizuje i nameće. Moralizmima se manipuliše uz pomoć različito institucionalizovanih medijskih monopola na proglašenje javnog zla. U Izraelu je danas ratna osveta delatni moralizam žrtve i ratna pravda, u regionu je to latentna i taktički oživljavana međunacionalna mržnja. Etnomoralizmi, po pravilu, deluju uz sadejstvo Božje reči. Bog je zanosna varka koja simbolizuje nenatkriljivog arbitra morala,

ali i skriva njegove realne tvorce. Tajkuni i estradne zvezde obilno koriste onostranu instancu da bi vlastiti kapital prali u crkvi. Nacija se ne odvaja od konfesije, pa je pobožnost sinonim poštenja i „dubokog patriotizma“.

Kako još moralizmi redukuju složenost? U senci globalnih sukoba u regionu lokalni nacionalni akteri nadmeću se oko istorijske pravednosti. Svaka moć oktroiše kriterije za prepoznavanje dobrog. U ovom represivnom pluralizmu je neuporedivost nacionalne martirologije već dugo salon-ski obrazac političkog moralizma, putokaz za snalaženje u haosu prošlosti. Nacionalni intelektualci nadmeću se oko istorijske pravednosti i monopola nad žrtvama. Klasična nacionalna moralistička podvala je „sakrij pojedinačne zločince u kolektiv, pa ih onda tako skrivene proglasi ili kolektivnim dželatima ili kolektivnim žrtvama“ (Nemanja Drobnjak). Stradanje vlastite nacije automatski uzdiže svakog etnomoralistu iznad Drugoga čija je nacija manja žrtva. Ni martirološko samovidenje se ne individualizuje. Simbolički kapital ne mora biti vlastito žrtveno iskustvo, dovoljno je biti pripadnik nacije koja je stradala (Jevreja u nacizmu ili Hrvata u jugokomunizmu). Druga strana kolektivizacije žrtve je rasterećenje vlastitog kolektiva od nedela. Kolektivistički moralizam je živopisan do mere da istovremeno zabavlja i mobilise nacionalizovano javno mnjenje. Nema aktuelnih sukoba bez istorijskog utemeljenja čiji je okvir moralizovanje neuporedivog kolektivnog stradanja nacije. Istoričari su najuticajniji komesari (moralizatori) u ratu sećanja novih država u regionu. Cilj je nametnuti protivniku stigmatu zla i ne skidati je. Jasenovac je Hrvatima teret koji je stvorio kolektiv progonjenih. Hrvati se osećaju da su bili žrtve ne samo Jugoslavije nego i jasenovačke stigme. Jasenovac kao delatna moralna toljaga ugrožava kolektivni narcizam i nacionalni ponos, ali i stvara odbrambenu agresiju. Vukovar je martirološki hrvatski odgovor na Jasenovac. Slično je i sa Srebrenicom u Srbiji. Otpor stigmi provocira kontranapad. Naravno, visokomoralizovani. Ne dozvoljava se da prošlost prođe, jer je važan politički rezervoar za razna maštovita isticanja vlastite moralne nadmoći kao nedoklanog naroda.

Banalnost političkog moralizma pokazuje redukcija složene stvarnosti na dobro i zlo preko kategorija žrtava i dželata. Hladnom rečniku nacionalnog identiteta potrebni su vrela sadržaji prošlosti, koji se najčešće moralizuju preko porekla, herojstva i žrtvovanja. Ostaci zaklanih i porobljavanih nacija bore se tanatopolitički oko monopola na stradanje. U ovoj trci su nacionalne akademije nauka industrije žrtvenih uspomena: moraliziraju, juridiziraju i teatralizuju prošlost. Stradali smo zato što smo bolji, tolerantniji i demokratskiji. Raznolike istorijske sistematizacije prolivene nedužne krvi imaju stalnu publiku, a vešta tanatopolitička retorika budi revanšizam i uspešno zabavlja javnost. Moralizovani obrazac žrtva – dželat lako se ideologizuje kod stranaka i birokratizuje službenim mestima i

datumima sećanja. Iz vlastite prošlosti briše se neprijatno, a Drugi se moralno osuđuje najčešće tako što se tuđi zločini hipermoralistički proglašavaju za *sui generis*. Što je njihov zločin neuporediviji, to je i naše stradanje veće. Nedela vlastite grupe su, po pravilu, kolateralna šteta.

Trudeći se da učine preglednim kaos građanskog rata, politički moralizmi u regionu osporavaju drugome valjane procene zločina (polemike oko broja stradalih). Moć je akter samozaslepljivanja nacije dželata. Zato je regionalni rat sećanja – rat slepih hipermoralizama koji se nadmeću oko nedužnosti i stradanja. Masovnih stradanja i genocida jeste bilo na raznim stranama, ali ne i samorefleksivnog suočavanja sa njima. Moralizatori ne propuštaju priliku da propuste priliku za samorefleksiju. Prepoznaju se po odlučnom suočavanju sa tuđim zločinima, čime se po unutrašnjoj logici ističe simbolički kapital vlastite žrtve. Političke garniture menjaju se na izborima, ali politički moralizmi ne malaksavaju, nego preživljavaju političke promene. Otadžbinarenje je najsigurniji kapital na izborima. Nacionalnu martirologiju kao oružje prati birokratizacija i institucionalizacija politike sećanja (spomenici, datumi sećanja). Tanatopolitički moralizam na tržištu uzdrmanog smisla je potraga za kontinuitetom u novoj nepreglednosti. Identitet se osigurava nezaboravom prolivene krvi. Moralizam ne počiva na fikcijama nego na poluistinama, jer je zločina bilo na svim stranama. Njegova održivost je nelegitimna inflacija ne uvek neistinitih tvrdnji čiji se značaj preuveličava ili širi na neprikladne kontekste (*John Kekes*). Svaki politički moralizam nastoji da izdigne moral kao normu iznad normativnog segmenta politike (*Craige Taylor*). Stvarnost se redukuje paušalnim moralnim sudom ili rigoroznom moralnom kritikom, fetišizacijom moralnog stava. Ako se u tome uspe, moralizam postaje način kontrole ljudskog ponašanja. Čine ga sistematski iskrivljena moralna uverenja koja pretenduju na dužnost.

Iz još jednog razloga je politički moralizam prepreka demokratiji. Demokratije bi, naime, bilo više kada pojedincu sa snažnim nacionalnim samoviđenjem kažete da ste nacionalno ravnodušni, a on vam uzvratu da zbog toga niste nimalo moralno niži. I obrnuto. Dakle, ne minimum pravne države, nego minimum nacionalne tolerancije u našem regionu uslov je svih demokratskih uslova. Rashladiti vrelu magnetizam etnomoralizama, oslabiti im borbenost i homogenost, znači demokratizovati identitetsku politiku. To znači da kod homogenih nasilnih ekskluzivističkih identiteta treba problematizovati intrinzičnu moralističku komponentu. Moralizam je provedeno oružje u homogenizovanju raznih političkih jedinstava. Jedinstvo se gradi visoko manipulativnim potencijalom razgraničavanja od moralno nižeg, zlonamernog Drugog, neželjenog stranca. Time se pravda nasilje kao samorazumljiva odbrana. U tom pogledu najagresivnija je fašistička vizija

istokrvnih sunarodnika. Šoviniistički moralizam pravda progon, fašistički traži istrebljenje biloški i moralno nižeg bića. Iako se nacionalno samoviđenje ne kosi sa demokratijom, nacionalistički moralizam lako pretvara dijalog ravnopravnih u borbeni odnos javnog prijatelja i neprijatelja. Što je kriza žešća, to je ove različite stvari teže razdvojiti. Jasno razlikovanje morala i moralizma uslov je uspešnog otpora tiraniji etnopolitičkog moralizma.

Osim rečenog, treba imati na umu da se u etnomoralističkoj galami gubi socijalna kritika. Klasni identitet nadglasan je u nacionalnom kapital-parlamentarizmu u razgraničavanju od etnički Drugog. Danas je moralizam važna osnova odozgo nametnute uznesenosti mržnjom prema drugim nacionalnim i verskim grupama, koja se neretko poima kao rodoljublje. Oslabljena je kritika socijalnih razlika. Podjednako se krste i radnici i tajkuni. Nastale su nove isključivosti. Snažna osećanja obično prati neistančan sud, a ko se ne solidariše u nacionalnoj mržnji taj je izdajnik. Klasni izdajnici su prošlost. Aktuelno samogubljenje u afektu nacionalnog moralizma rado poseže za izdajom kao zgusnutim nemoralom. Pripadnost naciji počiva na ukorenjenosti, izdajnici su neukorenjeni. Stepenn mržnje je mera slepog patriotizma. Grčevi gordosti izopačenog moralizma svedoče kako mrzimo niže od nas. I više od toga, šovinizam je poslednje utočište destruktivnog moralizma. Mala reč *loš* koja je bila na početku razvija se u krupnu reč *izdaja*. Moral neosetno prelazi u delatni etnoidentitetski moralizam.

Zaključak

Složenost etnomoralizma ne počiva na njegovoj binarnoj podeli, nego na njegovoj upotrebi. Planski je centriran oko nepravde učinjene naciji koja podstiče samosažaljevanje i osećanje naročite moralne nadmoći zbog patnje. Uvek se radi o pozitivnom identitetskom samoinsceniranju različitog stupnja. U ovom naporu ima više faza. Najpre treba prikazati pretrpljenu nepravdu kao istinu, zatim sledi oslobađanje vlastite grupe od odgovornosti, pa učvršćivanje iluzije o moralnoj superiornosti zbog patnje (ne lične, nego identitetski upotrebljivog bola koji se aktivira kada se ne kaže da je ubijen građanin, nego Srbin) i najposle pretenzija na obeštećenje. Krajnji smisao moralističkog samosažaljevanja je obeštećenje, a moralizatori su novo društvenointegrativno sveštenstvo.

Kako se izvući iz ovoga hora? Kako definisati kritički antimoralizam kao epistemološko polazište? Ne uzvišenošću ni kontramoralisanjem, nego nepristajanjem na gradacije kolektiva u kojima je vlastita nacija nadmoćna i stoga što je veza s nacijom vrhovna vrednost. Etnomoralizam je empatija prema imućnom i ubogom sunarodniku podjednako (jer su nam bolji i bliži od drugih), dok je autentični moral solidarnost sa sirotinjom svih nacija.

Moralno je univerzalno. Etnomoralizam je samoveličanje, politička korektnost čiji su vazali intelektualci, skrušeni pred autoritetom nacije, kao pred krstom, i lišeni drskosti ateizma. U njemu se krije pretnja prevrednovanja svih vrednosti zdesna. Ako moral ne počiva na opštem prirodnom pravu s kojim smo rođeni, niti na građanskom shvatanju nacije, nego na istorodnosti porekla i konfesije, onda je moralizam koji iz njega ističe konfliktan. Nameću ga istoričari koji stalno otkrivaju u prošlosti nove nacionalne žrtve, prepoznaju nacionalne neprijatelje i obeležavaju autentični prostor nacije. U zavisnosti od očekivanja, delovi prošlosti se menjaju, heroiziraju i moraliziraju. Prošlost postaje oružje nacionalizma. Etnomoralističku industriju treba tumačiti interesima moćnih grupa, a ne bolešću ni neukošću medijski oblikovane mase. U otporu savremenom građanskom ratu sećanja izvore destruktivnog etnomoralizma treba tražiti u moćnim kontrolorima proizvodnje moralizama.

Zato zrno nacionalnog nemorala spada u dobar ukus otpora slepom patriotizmu. Ova vrsta nemorala ne oslanja se na oprost, jer je oprost najčešće oholo milosrđe, takođe vrsta moralizma. Manje je moralizma u samorefleksiji da smo svi krivi. Ali se krivica može diferencirati. Gde nema samorefleksije prevladava moralizam. Psiholozi su našli da osećaj moralne nadmoći značajno povećava verovatnoću nemoralnog delanja. Treba dosta napora da se samorefleksivno promisle etnomoralistički stereotipi o vlastitoj naciji kao moralno nadmoćnoj grupi. Osiguravaju ih razne kulturne i ideološke arogancije koje samopoštovanje vlastite grupe preuznose do moralne superiornosti. Nije lako razbiti ove iluzije, jer pružaju pojedincima sigurnost. Nužna je samorefleksija, ne intelektualno poštenje nego složena samoanaliza koja traži moći koje nas gone na samoprecenjivanje.

Ako je tako, čemu teorijska kritika etnomoralizma? Ima li moralnog progressa ukoliko uprkos rastu teorijske svesti jača međunacionalna netrpeljivost? Po sebi se razume da je etnomoralni progres realni rast nacionalne tolerancije (moralno razumevanje, sapatnja i uvažavanje tuđih interesa), a ne puko znanje o moralu, tj. naučno analitičko raščlanjavanje moralizama. Moralni napredak je na delu kada je stvarnost više u skladu s moralom (zabrana ropstva, međuetnička tolerancija, prava manjina), a ne moralizmom. Ontološka komponenta važnija je od epistemološke (Severini 2021). Nacionalna tolerancija moguća je i bez teorijske kritike etnomoralizma. I bez nauke znamo da su političari akteri koji uz vazalnu inteligenciju upravljaju ubilačkim šovinizmom. Zato je izmena društvenih uslova (socijalnih, ekonomskih i političkih) važnija od teorije i saosećajnih obzira. U etnomoralnom napredovanju važniji su vannaučni činoci moći od unutarnaučnih. Pa ipak, iako je moralno popravljavanje više stvar prosvetene politike nego uticajne nauke, moralni progres jeste i širenje svesti da su prikazane

komponente etnomoralizma moralno pogrešne. Shvatanje uslova moralnog napretka i slabljenja etnomoralizma jeste razlikovanje moralnog razumevanja i moralnog znanja. Moralno razumevanje ne zavisi od moralnog znanja već od rasta međunacionalne tolerancije. Moć reguliše toleranciju i konfliktnost. To je realizam, a ne pesimizam. Utoliko je svest o delatnim granicama kritike normalizovanog etnomoralizma važan deo samorefleksije.

Literatura

- Azevedo, Marco Antonio (2018), „On the moral distinction between morality and moralism“, u De Oliveira, Nythamar, Marek Hrubec, and Emil Sobottka (ur.) *From Social to Cyber Justice: Critical Views on Justice, Law and Ethics: 75–94*, <https://scholar.google.com.br> (pristupljeno avgusta 2024).
- Bakić, Jovo (2004), *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma*, Zrenjanin: GNB „Žarko Zrenjanin“.
- Hajt, Džonatan (2022), *Psihologija morala* (prevela s engleskog Marina Vicanović), Beograd: Clio.
- Kecmanović, Dušan (2014), *Teme i dileme*, Izabrana djela I, Beograd: Clio.
- Kecmanović, Dušan (2014), *Etnonacionalizam*, Izabrana djela II, Beograd: Clio.
- Kuljić, Todor (2024), „Moralizam i metamoralizam“, *Sociologija*, Vol. LXVI, No. 2: 209–223.
- Pilgrim, David (2022), *Identity politics – Where did IT All Go Wrong?*, Bicester: Phoenix.
- Severini, Eleonora (2021), „Moral Progress and Evolution: Knowledge versus Understanding“, *Ethical Theory – Moral Practice* Vol. 24 (1): 87–105.

Todor Kuljić

ETHNOMORALISM – NATION AND MORALITY: INTERSECTION OF AN AMBIVALENT RELATIONSHIP

Summary

The paper is an attempt to problematize the ethno-nationalist component of contemporary hegemonic ideological morality. Ethnomoralism is a particularly active type of moral exaltation of one's own nation as morally superior. It is an indispensable framework of political fighting concepts that regulate the conflict between good and evil nations. It is a mixture of the fear of the xenophobic and the fear of the xenophobic Other. The blind patriotism, as the peak of ethnomoralism, is justified martyrologically: the supremacy of the humanity of my nation stands out from its unrivaled sacrifice. The self-victimization is a proven weapon in the battle for a moral supremacy. The moralized self-victimization is broken down by the concepts of guilt, responsibility, and shame. The goal is to collectively stigmatize another nation by dividing good from evil, shame it and permanently mark it as a group linked by national crime. It creates a chain of mutual defensive aggressions. Ethnomoralism, as a kind of moralizing, is also a saleable commodity on the market.

In contrast to ethnomoralism, one should show self-reflexive realism and ethics of national responsibility. The intrinsic banality of ethnomoralism is in moralizing of belonging to a group that is quite undeservedly acquired by birth. It is the irresponsible use of undeserved virtues. Criticism of ethnomoralism is directed at use of

undeserved in self-perception. The individual is not morally responsible for the crimes of his countrymen any more than for his countrymen successes. One should differentiate between morality, moralism and metamoralism. Morally superior are those who are able to face the dark past of their own group. The civil war of the 1990s was everyone's fault. But the guilt should be differentiated and individualized. The contemporary civil war of memory reveals conflictual and destructive nature of ethnomoralism. Its source is the political power that produces and controls ethnomoralisms. This contribution is a proposal for navigating the chronic conflict of ethnomoralisms in the region, but also in broader complex conceptual and theoretical ethnomoral issues.

Keywords: moralism, ethnomoralism, self-reflexive realism, guilt, responsibility, shame